

L'EDUCACIÓ EN LA SEGONA REPÚBLICA

L'actualitat del pensament educatiu republicà

A present of republican educative thought

Antoni J. Colom Cañellas

Universitat de les Illes Balears

Data de recepció de l'original: març de 2007

Data d'acceptació: juny de 2007

ABSTRACT

In this article the republican tradition is reviewed from Thomas Jefferson until the third French Republic. Special emphasis is made on the educative theory extracted from the complete works of M. Azaña in order to later introduce the new republican theory based on the works of Ph. Petit. In the end, and in the light of the new republicanism, the fundamental issues are extracted on which a republican theory of education should be based nowadays.

KEY WORDS: republican education, education in M. Azaña, new republicanism.

RESUM

En aquest article es revisa la tradició republicana des de la figura de Thomas Jefferson fins a la Tercera República Francesa. Es fa un esment especial de la teoria educativa extreta a partir de les obres completes de M. Azaña i després es presenta la nova teoria republicana d'acord amb l'obra de P. Petit. En darrer lloc, i tenint en compte el nou republicanisme, se sintetitzen els trets fonamentals en què cal basar, avui dia, una teoria republicana de l'educació.

PARAULES CLAU: educació republicana, l'educació a M. Azaña, nou republicanisme.

1. BREU INTRODUCCIÓ HISTÒRICA I CONTEXTUAL

En el panorama actual de la teoria política, el republicanisme es veu com una tercera via superadora de les perspectives liberalistes i comunitaristes. La seva aparició aquests darrers anys ha estat rebuda com una veritable novetat, que creiem que cal matisar oferint una explicació dels seus antecedents. En primer lloc, caldria dir que l'encert del republicanisme es troba en la seva reactualització, més que en la seva novetat. És a dir, més que una innovació en la teoria política, és un intent d'actualització dels principis fonamentals de la democràcia.

Independentment de les seves característiques polítiques, hi ha un altre element que cal valorar; la seva vocació d'Estat educatiu. Entre república i educació hi ha tanta simbiosi que una es necessària per a l'altra; no hi ha república sense educació cívica ni es pot parlar de civilitat sense un Estat educador com el republicà. Si una característica té la república és que es consolida com a poder moral.

En el seu origen trobam dos aspectes que defineixen la seva teoria política i que ja són presents a l'obra de Jean-Jacques Rousseau; ens referim a la concepció de la política com a moral social, i a la necessitat de vertebrar política i educació per tal d'expandir les virtuts socials de la seva pròpia política. Doncs bé, quan el republicanisme fa de la teoria política una praxi de govern, i en conseqüència, quan s'institueix l'Estat republicà, el gran debat és entroncar educació i civilitat per tal de fer factible el seu projecte moral.

El cas dels Estats Units és aclaridor, perquè els seus primers fundadors foren els que s'adonaren de la incontestable veritat de la doctrina rousseauiana quan consideraren que les llibertats cíviques mai no serien factibles si la població no adquiria ben prest la comprensió dels seus drets. És a dir, era necessari que el nou Estat desenvolupàs suficientment la intel·ligència dels ciutadans perquè així conservassin els seus drets de forma permanent.

Una primera aproximació la trobam en el projecte de llei de 1779, que devem a Thomas Jefferson (1743-1826). Aquest pretenia l'establiment d'escoles públiques arreu. No hi ha dubte que l'obra de Jefferson se'ns presenta com el gran monument al republicanisme en els seus punts cabdals, com són la moralitat cívica i la conjunció entre política i educació per fer-la factible. D'aquesta manera, en plena coherència, Jefferson va defensar el control local —municipal— de l'ensenyament, perquè en el republicanisme el poble és el millor jutge d'allò que l'afecta directament, i tal com va escriure, «el guarda més segur de la llibertat».

Des de bon començament, el republicanisme es fonamentà en l'educació i es configurà alhora en una veritable teoria educativa. República i educació, civilitat i escola, conformen una mateixa dualitat en el context de l'ideal polític de la república. Es tracta d'un ideal de difícil consecució, tal com la història ens evidencia, perquè no podem oblidar que el govern de la República dels Estats Units fou summament oligàrquic, gens emancipador, i molt discriminador, tant per raça, com per sexe i religió. Tampoc no fou brillant l'experiència republicana francesa iniciada amb la Revolució de 1789, puix, malgrat les bones intencions, ben prest la influència napoleònica esborrà la missió cívica i moral de la política republicana. D'això donaren testimoni les posteriors monarquies borbòniques i no borbòniques, que minaren els ideals de l'Estat republicà.

Fou la Tercera República la que realment introduí a Europa alguns dels aspectes més determinants del republicanisme, com la creació d'un veritable sistema públic d'educació, que donà lloc a la separació definitiva de l'Església i l'Estat. Efectivament fou la Llei Ferry de 1881 —Ferry era aleshores ministre d'Instrucció Pública—, amb l'assessorament del director general Buisson —el famós autor del primer diccionari pedagògic—, que instituí de forma clara i radical la divisió de les funcions eclesiàstiques i estatals en el si de l'educació. No debades, Manuel Azaña, potser l'intel·lectual més oblidat per la *inteligencia* espanyola, afirmava tot referint-se a la qüestió que «la historia política de la Tercera República es principalmente un ardorosísimo e ininterumpido combate por el laicismo».¹

Azaña és el gran teòric del republicanisme espanyol i un precedent important de l'actualització que P. Petit ha fet d'aquesta teoria política. Manuel Azaña (1880-1940), coetani de Simarro, Marañón, Menéndez Pidal, Américo Castro, Ortega y Gasset o de Pérez de Ayala, fou una de les ments més clarividents de la generació de 1914 i, com afirmà Juan Marichal, fou «una inteligencia que se orienta hacia la acción y el de una acción que se transmuta en conciencia».² Azaña retorna a la definició més essencial del republicanisme en el doble sentit que hem destacat; per una part, afirma que «la República es mucho más que una Constitución, es mucho más que una estructura jurídica; la república es un valor moral»,³ mentre confirma la conjunció entre republicanisme i educació:

¹ AZAÑA, Manuel. «La posición electoral de los socialistas». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol. I. México: Oasis, 1966, p. 179.

² MARICHAL, J. «Estudio preliminar». A: *Obras Completas...*, vol. I, 1966.

³ AZAÑA, Manuel. «La discordia republicana». A: *Obras Completas...*, vol. II, 1966, p. 683.

La República no puede ser solo un sentimiento político ni una idea política... hay una relación del hombre con el régimen, hay un enlace de la conciencia personal con el deber público y este enlace es el que la República tiene que rebustecer y mantener a toda costa. La República tiene que ser una escuela de civilidad moral y de abnegación pública, es decir, de civismo.⁴

Manuel Azaña estructura la teoria republicana a partir de tres idees centrals, que són pròpies encara del republicanisme actual: el laïcisme, la moralitat política i la necessitat educativa de la república.

a) Laïcisme. En aquesta qüestió Azaña segueix els ensenyaments de la Tercera República Francesa, la història de la qual coneixia a fons. Per ell, conscient de la relació d'opressió de la ciutadania mitjançant la conjunció aristocràticoeclesial, el laïcisme era un punt essencial per constituir l'Estat republicà, perquè sempre refermà que la república es fonamenta «en los principios de civilidad, de laicismo y de independencia del poder público».⁵ A continuació argumentava, amb paraules molt semblants a les dels homes de la Tercera República Francesa, que el problema religiós no era ni hauria de ser un problema polític, perquè, en tot cas, es tractava d'un problema íntim i propi de la consciència individual. Així, en el seu famós discurs a les Corts, per tal de concloure de la millor manera possible els debats sobre l'article 26 de la Constitució republicana espanyola —al final en fou l'article 24— que havia de definir les relacions entre l'Església i l'Estat, digué: «El auténtico problema religioso no puede exceder de los límites de la conciencia personal, porque es en la conciencia personal donde se formula y se responde la pregunta sobre el misterio de nuestro destino».⁶ Sempre s'ha dit que, amb aquesta intervenció en el Parlament, Azaña es configurà com a veritable home d'Estat, de tal manera que dies després fou nomenat president del Govern republicà espanyol.

b) Moralitat política. Aquesta qüestió va ser profusament tractada en els escrits d'Azaña. Per motius obvis, no podem dedicar-li l'espai que li correspondria. Malgrat tot, i com a crida permanent a la moralitat tant dels polítics com de la societat, no podem deixar de citar alguns textos. Per exemple, quan escriu

⁴ AZAÑA, Manuel. «El genio político de Castilla y los destinos de la república». A: *Obras Completas...*, vol. II, 1966, p. 471.

⁵ AZAÑA, Manuel. «Acción Republicana ante la revolución y las Cortes». A: *Obras Completas...*, vol. II, 1966, p. 22.

⁶ AZAÑA, Manuel. «Política religiosa: el artículo 26 de la Constitución». A: *Obras Completas...*, vol. II, 1966, p. 51.

tot referint-se a la responsabilitat del poble amb la llibertat, la moral cívica i l'Estat republicà, afirma: «Ahí tienes una república; es tu libertad, es tu honor cívico, es tu porvenir; elige y anda».⁷ I amb referència al paper del polític, la seva postura és radicalment republicana i concorda amb les darreres propostes de l'actual republicanisme: «La República, democracia pura, es un régimen absolutamente impersonal y lo que accidentalmente representamos pasa por encima de nuestras cabezas y de nuestra significación personal. Y no debe servir nunca de pretexto ni de ocasión para encarnar a una persona más allá de lo que sus servicios mínimos le permitan estar encaramada».⁸ Com es pot comprovar, Azaña s'avança gairebé setanta anys als actuals plantejaments republicans, en què la igualtat, el servei, i l'entrega del poder a la societat són, sens dubte, elements clau d'aquesta nova concepció republicanista. El mateix podríem dir del gran ideal republicà actual que ja era, efectivament, el gran ideal polític d'Azaña: «Y la paz, la paz del mundo no es solamente la ausencia de las hostilidades armadas, es un estado moral, es un deseo, es una convicción, es una consecuencia del espíritu de justicia».⁹

c) L'educació en la república. Azaña, gran coneixedor de la cultura francesa (visqué a París en diverses ocasions i en el seu primer llibre parlava de la política militar del país veí), va veure amb claredat el paper que havia de desenvolupar l'educació, entesa com a context idoni de llibertat per a la societat civil: «Existe en Francia entre la política y la inteligencia, más que proximidad, una contaminación que ya quisiéramos para nosotros en España».¹⁰ Però ben prest comprovarà que aquestes contaminacions sols són possibles si la república es converteix en un Estat educador. Una vegada més, Rousseau, Jefferson, Ferry o Buisson, són presents en un dels preceptes bàsics del republicanisme: «La República española tendrá que ser no solo respetuosa con los derechos del trabajo y garantía de sus reivindicaciones sino propulsor y estímulo en la obra de despertar las conciencias más atrasadas y de levantarlas a un rango superior de humanidad y ciudadanía».¹¹

Azaña, com el republicanisme actual, no té cap mena de dubte. La república, podríem dir ara, és la política que fonamentalment sintetitza la moralitat cívica

⁷ AZAÑA, Manuel. «Pasado y porvenir de la política de Acción Republicana». A: *Obras Completas...*, vol. II, 1966, p. 885.

⁸ AZAÑA, Manuel. «La política militar». A: *Obras Completas...*, vol. II, 1966, p. 357.

⁹ AZAÑA, Manuel. «La discordia republicana». A: *Obras Completas...*, vol. II, 1966, p. 690.

¹⁰ AZAÑA, Manuel. «La política militar». A: *Obras Completas...*, vol. II, 1966, p. 259.

¹¹ AZAÑA, Manuel. «La revolución en marcha». A: *Obras Completas...*, vol. II, 1966, p. 16.

ca i l'educació popular. Així es desprèn de les paraules de Manuel: «La República tiene que trabajar en estos dos sentidos: en el sentido liberal de la democracia del país y en cuidar de la fortuna moral, intelectual y material de sus ciudadanos».¹² Aquesta educació, segons el republicanisme, ha d'estar lliure de qualsevol contaminació que no sigui la pròpia de la llibertat: «La libertad de enseñanza más que un principio filosófico, es una garantía, una prenda de paz, en la que se afianzan la libertad de conciencia y la dignidad de los ciudadanos».¹³ Com es pot observar, Azaña cercava solucions en el republicanisme per tal de desfer, d'una vegada i de forma definitiva, les baralles escolars, i aconseguir, al mateix temps, la particularització o individualització dels problemes de fe i de consciència. És a dir, pretenia que les creences religioses no fossin un tema del debat polític, sinó una qüestió purament personal, perquè la república emparava amb llibertat els diversos credos. Potser per això —i per altres qüestions alienes ara als nostres objectius— la República espanyola sols durà el que va durar. Respecte d'aquest fet, el que més sorprèn és que alguns dels poders públics i eclesiàstics continuassin combatent —i encara avui dia— el dret a la llibertat d'ensenyança i intervinguessin, mitjançant les creences religioses, en la vida política espanyola. És, en tot cas, un exemple més de la necessitat de l'educació cívica republicana.

Finalment, i per cloure aquesta introducció a l'actual pensament republicà, caldria citar unes paraules d'Azaña que incideixen precisament en la importància que té l'escola per a la república i que, en definitiva, són una constant del republicanisme tal com ja va intuir Jefferson:

La escuela es el escudo de la República y el campo de siembra de los republicanos y demócratas de mañana. Los hombres no nacemos republicanos ni socialistas, ni monárquicos. Los hombres, también las mujeres, son los que les enseñan a ser y si nosotros no enseñamos a los que nos sucedan ni formamos el espíritu de los niños desde la escuela, ¿en que va a fundar la sociedad española sus instrumentos de renovación para el porvenir?¹⁴

Ens trobam de bell nou davant la fonamentació de l'ideal de Jean-Jacques Rousseau; és a dir, la transformació de la societat —*El contrato social*— mitjançant la transformació de cadascun dels individus a través de l'educació —*El Emilio*.

¹² AZAÑA, Manuel. «La república como pensamiento y acción». A: *Obras Completas...*, vol. II, 1966, p. 243.

¹³ AZAÑA, Manuel. «La libertad de asociación». A: *Obras Completas...*, vol. I, 1966, p. 69 i 70.

¹⁴ AZAÑA, Manuel. «Discursos en campo abierto». A: *Obras Completas...*, vol. III, 1966, p. 266.

2. ELS FONAMENTS DEL NOU REPUBLICANISME

El republicanisme des dels seus orígens va tenir clar que el seu ideal de societat només era possible mitjançant l'educació i que sols aquesta instituiria el tipus de societat desitjada. En conseqüència, la política es fonamentava, en gran part, en la formació de la ciutadania. Això ens permet parlar de la necessitat d'algunes reformes o de nous plantejaments amb referència a la qüestió política, perquè el desenvolupament de la societat democràtica no està, avui dia, en coordinació amb l'avenç tecnològic i amb les noves formes de vida. Política i educació, novament de la mà, se senten impotents per fer front als nous formats socials que ja conviuen entre nosaltres. Només a tall d'exemple, caldria parlar de situacions problemàtiques en els àmbits següents:

—Demogràfic: fruit de l'envelliment accelerat de la població.

—Laboral: en dues dimensions, l'augment de l'atur a causa de la innovació tecnològica i la incorporació massiva de la dona al món del treball.

—Familiar: a causa de les profundes transformacions amb relació a la seva tipologia.

—Urbà: en l'aparició de les megalòpolis, fruit de l'incessant flux migratori.

—Cultural: també en dues perspectives; d'una banda, la necessitat, cada vegada més sentida, de la indústria de la cultura, i, de l'altra, la tendència a la multiculturalitat de la societat.

—Ecològic: a causa de la degradació ja no sols d'ecosistemes locals o específics sinó fonamentalment de problemes que afecten el planeta i davant els quals les reaccions o bé són tardanes o bé són febles o inoperants. El protocol de Kyoto i els problemes que en deriven és, creiem, paradigmàtic de la nostra afirmació. El cas del canvi climàtic també pot servir d'exemple.

—Econòmic: amb el fenomen de la globalització, que no sols afecta les economies nacionals sinó també les cultures dels diversos països.

—Tecnològic: les noves tecnologies de la informació han anat vertebrant no sols unes altres perspectives personals, sinó també canvis arrelats fins i tot en l'esfera del pensament.

L'existència de tantes variables (i tan determinants com les que hem esmentat) mereix, sens dubte, modificacions en el món de la política i, en conseqüència, en el de l'educació. Hi ha massa rigidesa en les polítiques socials i comunitàries per enfocar aquestes noves perspectives, tal com fins i tot s'evidencia en els contextos sociopolítics més avançats.

Pareix com si a les pràctiques de govern sorgides de les dues grans teories polítiques que, amb més o menys fortuna, orienten els interessos de la societat —faig referència al comunitarisme i al liberalisme— els mancàs la capacitat de reacció i d'adaptació davant els nous reptes socials. Sens dubte, cal que s'adoptin noves perspectives i que els polítics facin nous plantejaments, perquè, dia a dia, es veuen superats per aquests nous esdeveniments. Doncs bé, aquest intent de recuperació, aquesta tercera via a què ens referíem, es coneix com la teoria política del republicanisme, el defensor més important de la qual és —aproximadament des de 1997— Philip Petit.

Efectivament, el republicanisme pretén integrar les necessitats més actuals de les democràcies avançades quan comprova que la pràctica tant de la teoria liberal com de la teoria comunitarista no responen del tot a les seves necessitats i perspectives.¹⁵ Els seus defensors adverteixen que la teoria republicana és el context idoni en què es poden integrar no sols les necessitats i aspiracions de la societat civil, sinó també la seva gènesi i raó de ser. La teoria republicana seria aleshores el lloc natural en què es genera la necessitat de la «nova ciutadania».

La gran aportació del liberalisme en oposició a l'ordre aristocràtic —que es fonamentava en una societat arrelada en drets o reivindicacions de grup o de classe— fou el sentit igualitari entre els homes i el valor de la llibertat, si bé a canvi i amb el temps, marginà la ciutadania del poder (i, per tant, de les seves decisions). Per exemple, la igualtat i la llibertat s'articularen socialment en la representativitat, i arribaren a tenir tant pes que els drets i deures dels ciutadans es varen veure àmpliament influïts. Així, s'implantà una espècie de submissió silenciosa que va fer del ciutadà un ciutadà sols representat. Això, a la llarga, implicà assegurar la democràcia liberal mitjançant el control i funcionament de les seves institucions.

En canvi, la teoria republicana aprofundeix més en la capacitat autònoma, lliure i compromesa de la ciutadania, com també en la creença en les seves capacitats per tal de resoldre problemes, i per tant, en la seva capacitat d'ostentar quotes de poder. La gran aportació del republicanisme és, doncs, la tornada a l'activisme polític, perquè es tracta de retornar la capacitat de representació a qui fins aleshores havia estat un representat. La democràcia es torna així una convivència d'éssers que se senten semblants, que tenen consciència de la seva humanitat comuna,¹⁶ que posseeixen capacitat política i, per tant, crítica

¹⁵ OVEJERO, F.; MARTÍ, J.; GARGARELLA, R. *Nuevas ideas republicanas*. Barcelona: Paidós, 2004.

¹⁶ LEGROS, R. *El advenimiento de la democracia*. Madrid: Caparrós Ed., 2003.

activa, que emana de la seva pròpia llibertat i de l'ordre social que voluntàriament han esdevingut. És a dir, sols s'entén el republicanisme mitjançant la participació activa i política de la ciutadania, que, per tot això, s'allunya de la passivitat permesa i acomodaticia del liberalisme. Així, el republicanisme es fonamenta en la civilitat, que cal que sia entesa com la pràctica de la virtut cívica; el ciutadà, a la república, cal que aspiri a l'acció, que ara en el si d'aquesta nova societat es planteja com a participació. Per tant, s'ha de produir una continuïtat entre civisme i república, perquè un element no és possible sense l'altre. Com s'ha reiterat en la literatura republicana, la virtut cívica sols floreix si la república la fa possible. D'aquí la importància ètica del polític i de la política; el polític s'ha de desprendre del seu poder per tal d'entregar-lo a la ciutadania que, amb civilitat i participació, farà del poder un bé públic.

Malgrat el que hem dit, cal confirmar que el gran defensor del republicanisme com a teoria política ha estat el professor Philip Petit, que ha centrat el seu discurs en els aspectes que breument exposarem a continuació.¹⁷

Segons aquest autor, el republicanisme ha de propiciar, en contra de la llibertat com a no-ingerència (mitjançant la representativitat) o com a control (mitjançant la institucionalitat), una concepció de la llibertat com a no-dominació, que podrà ser assumida per una societat igualitària amb un règim jurídic que freni els desigs de la dominació sense que, a la vegada, es converteixi en un instrument de dominació. En la teoria de Petit, la llibertat com a no-dominació és el punt clau del qual es desprèn l'absència d'inseguretats individuals, l'absència de defensa enfront dels altres i, en definitiva, l'absència de subordinació. Alhora, el fet d'arribar a una concepció de llibertat com aquesta, depèn, independentment de les institucions polítiques, de l'acció que sigui capaços de dur a terme els ciutadans.

La llibertat com a no-dominació és al mateix temps un bé igualitari i comunitari, perquè té un caràcter a la vegada social i comú: «el caràcter comunitari de la llibertat com a no-dominació significa que la llibertat d'una comunitat és tan bàsica com la llibertat dels individus». Una altra de les característiques del republicanisme és la pluralitat dels seus llenguatges, perquè en el seu si tenen cabuda els moviments propis de l'acció i la participació d'una ciutadania que exerceix la seva llibertat no dominant (ecologisme, feminisme, multiculturalisme...) i que és i que cal que sigui escoltada per l'Estat. La república és llibertat en el sentit d'absència de dominació, si bé és compatible amb l'autoritat

¹⁷ PETIT, P. *Republicanism. Una teoria sobre la libertad y el gobierno*. Barcelona: Paidós, 1999, p. 349-362.

legitimada per la mateixa ciutadania, de tal manera que la participació s'ha de basar en la llibertat, tant d'associació com d'expressió. La república és a la vegada igualtat, perquè abans que cap altre règim és el que més igualtat presenta entre els polítics, que ho són subsidiàriament, i els ciutadans, que, com que són actius, tenen veu i no sols vot.

Petit¹⁸ insisteix en el fet que el republicanisme és la democràcia «contestatària», per la qual cosa haurà de ser deliberativa i fonamentar les seves raons en el bé comú. A més, haurà de ser incloent; és a dir, oferir amplis espais per a les minories i ser, al mateix temps, crítica i participativa. En aquest sentit, és interessant incidir en els plantejaments que desenvolupen F. Ovejero, J. L. Martí i Roberto Gargarella,¹⁹ que entenen que un ciutadà actiu és el que participa cívicament, és a dir, amb altruisme, i no sols per i en defensa dels seus interessos. D'aquí es desprèn que la solidaritat, com a forma de fraternitat social, es troba en l'essència de la civilitat republicana.

Aquesta acció cívica ha de ser compatible amb la «contestació» ciutadana, és a dir, amb la crítica, la qual cosa no significa que l'Estat sigui producte de la voluntat popular, sinó, com diu Petit, que «la república legal necessita convertir-se en una realitat cívica».²⁰ D'aquí que l'Estat hagi de preocupar-se d'establir i estimular les virtuts de la civilitat que són, segons el mateix autor, fruit d'entendre la llibertat com a no-dominació.

Ara bé, la llibertat, la participació, sols és possible en un context de moralitat, d'ordenament eticosocial, de tal manera que la qüestió moral és determinant en la societat republicana, perquè s'incorpora no sols com a característica essencial del civisme sinó, en general, de la política. La república encarna, doncs, la necessària moralitat de la política. En aquest ordre de coses, la república pretén la coordinació de la moral privada amb aquesta moralitat pública, absolutament identitària, de la democràcia republicana. En un article prou clar, fet amb motiu dels esdeveniments del mes de març de 2004 a Madrid, F. Savater deixava clarament instituïda la raó del laïcisme republicà quan plantejava algunes de les tesis següents.²¹

La raó política de la modernitat es troba en el canvi que s'ha produït en el paper social de les religions, perquè si tradicionalment la religió era l'element

¹⁸ PETIT, P. *Republicanism. Una teoria...*, 1999, p. 357 i 358.

¹⁹ OVEJERO, F.; MARTÍ, J.; GARGARELLA, R., *Nuevas ideas...*, 2004.

²⁰ PETIT, P. *Republicanism. Una teoria...*, 1999, p. 361.

²¹ SAVATER, Fernando. «Laïcisme: cinco tesis». *El País* (3 d'abril de 2004), p. 11.

que vertebrava i definia moralment les societats, en la democràcia, la qüestió moral es fonamenta en els acords axiològics que emanen de les lleis i dels discursos legitimadors, que no han ser confessionals, sinó revocables, en el seu cas, per la majoria social. I això no implica ni significa que les democràcies estiguin en contra de les esglésies, sinó que, al contrari, les protegeixen de l'enfrontament d'una contra les altres, al mateix temps que les legitimen socialment i legalment. Per tant, el que ha de quedar clar és que una societat que és i cal que sigui de tothom sense excepció ha de ser laica per tal que les creences religioses siguin un dret individual, però mai un deute imperatiu. En aquest sentit, cal dir que una societat de la «res-pública», una societat republicana, ha de ser laica i tolerant, perquè en aquesta els dogmes no poden convertir-se en obligacions socials o, com afirma Savater, «Les religions poden decretar per tal d'orientar els seus creients sobre quines conductes són pecat, però no estan facultades per establir què ha de ser considerat legalment un delictes i què no».

Per tant, el fonament de la laïcitat es troba en la tolerància, és a dir, en les manifestacions i en el respecte per les pluralitats i diversitats que en el si de la república han de conviure en llibertat i amb respecte mutu. El laïcisme, que implica tolerància, és indubtablement un dels fonaments de la societat republicana, és a dir, de la democràcia en la seva forma més profunda. El laïcisme és considerat un veritable valor moral, perquè és on s'engendra la moralitat de la república.

Com hem vist, una democràcia republicana implica la participació i encara el protagonisme dels ciutadans; d'aquí que la seva característica fonamental sigui el desenvolupament del teixit associatiu a fi que, mitjançant aquest, es pugui generar poder polític per part de la ciutadania. És a dir, es tracta de redefinir el concepte d'Estat hegelianà com a representant de la veritat, de la raó absoluta i del bé comú, que entenia la societat civil com un ens sense nord, sols obedient a les seves aspiracions egoistes. Si el context republicà és un context de civilitat, aquest és sens dubte l'escenari idoni perquè la societat civil prengui consciència de les seves capacitats polítiques i actuï en conseqüència. En la república, l'Estat disminueix el seu poder per retornar-lo a la societat. És conscient, doncs, del seu paper representatiu, i per tant, sap que el seu poder és conseqüència del poder de la ciutadania. Per tant, la caracterització esmentada abans de la societat civil es fa realitat en tant que la ciutadania executa el seu possibilisme cívic mitjançant la participació. En definitiva, el republicanisme es fonamenta en la societat civil perquè aquesta també participi de les problemàtiques socials i de les seves solucions.

En el context emmarcat, la pertinença pedagògica es basaria en el fet de plantejar una rectorització educativa fonamentada en el republicanisme, és a dir, entenent la política en tant que quelcom en què intervé la societat civil. És a dir, la nova política educativa seria la pròpia de l'educació republicana, o dit d'una altra manera, la de l'Estat republicà. La seva missió consistiria a ser un Estat educador possibilitador d'una societat educada en la civilitat i per això mateix amb capacitat de reconvertir-se en una societat educadora.

3. L'EDUCACIÓ REPUBLICANA

La república és, per essència, un model d'educació cívica, perquè és exemple d'equitat, de justícia i de llibertat. La participació, l'activisme cívic, s'originen en la república perquè és congruent amb la seva pròpia essència. No hi ha república sense republicanisme, és a dir, no hi ha república si no hi ha una ciutadania conscient i responsable dels seus drets, deures, i de la seva capacitat per instituir-se en el seu propi futur. L'educació republicana s'inicia aleshores en la república mateixa i en la seva política, perquè d'aquesta emana el sentit de civilitat que ha d'impregnar tot el teixit social. El republicanisme és essencialment educatiu perquè és l'encarregat de formar la nova societat civil. Entre republicanisme i societat civil es produeix una relació d'alimentació mútua constant gràcies al sentit educatiu de la seva pròpia relació.

Algunes de les característiques bàsiques que conformarien el rearmament d'aquesta nova política educativa que s'hauria de propiciar per implicar-se en les noves perspectives polítiques que hem vist fins aquí serien, per posar sols un quants exemples, les que esmentam a continuació:

1. L'educació republicana ha de ser una educació igualitària, comuna per a tothom. Per tant, les institucions no formals d'educació, com l'escola republicana, hauran de tenir uns mateixos centres d'interès. En primer lloc, la consecució moral de la laïcitat, que és el fonament dels valors republicans. I en aquest sentit, l'escola pública com a institució republicana ha d'abraçar els seus mateixos postulats, és a dir, manifestar la tolerància, un fet que implicarà que sols ensenyarà allò que civilment estigui establert com a vàlid per a tothom, però no les particularitats dels diversos credos religiosos. D'aquesta manera, com afirma F. Savater, «la formació catequista dels ciutadans no necessàriament ha de ser una obligació de cap Estat, si bé, naturalment, cal que es respectin els drets de cada confessió a predicar i ensenyar la seva doctrina a qui

ho desitgi».²² Això, una vegada més, no demostra ni evidència de cap manera que hagi de ser una funció de l'escola, perquè si fos així, no seria ja una escola de tothom i per a tothom.

2. L'educació republicana ha de convertir-se en la capdavantera del reforçament moral necessari de la societat. La moral republicana és una moral política. Aquest cal que sigui el valor que s'ha d'aconseguir a l'escola; una decidida i ferma voluntat de construir mitjançant la política educativa una veritable educació política. Com afirmen J. Rubio, J. M. Rosales i M. Toscano,²³ una educació cívica cal que sigui fonamentalment una educació per a la deliberació, el debat i el consens, de tal manera que s'eduqui per a la conversa, per a l'intercanvi d'idees i, en definitiva, per a la crítica. No hi ha dubte que una educació cívica, participativa i solidària s'haurà de fonamentar, cada vegada més, en una pedagogia de la paraula. Personalment diria que és necessària una reactualització i expansió de la pedagogia de la paraula. La pedagogia de la paraula és la que dona veu als que no tenen veu, els arma amb l'instrument del raciocini, del pensament, de la crítica i, en definitiva, de les idees. Tots hem oblidat la tradició pedagògica de la paraula de la mateixa manera que oblidarem, ja fa anys, el vers de Blas de Otero «Pido la paz y la palabra...». C. Freinet, P. Freire i el silenci L. Milani varen fer de la seva pedagogia una pedagogia de la paraula perquè els obrers, els oprimits, o els «darrers» —així els anomenava el capellà Calenzano i de Barbiana— gaudissin un dia de veu crítica en la societat acrítica. La paraula, doncs, com el gran redescobriments de les noves polítiques pedagògiques del republicanisme.

3. L'educació republicana ha de ser disseminativa, és a dir, cal que es multipliqui en la societat i s'ajusti als interessos i les necessitats de la població; l'educació republicana no s'ha de limitar a un temps educatiu, perquè s'haurà d'adequar a les diverses edats del subjecte. L'educació republicana és, doncs, coherent amb la societat del coneixement i, per tant, haurà de desenvolupar les formes plurals de l'educació no formal.

4. Cal que l'educació republicana, com també la política que li serveix de base, es fonamenti en les esferes més pròximes al subjecte. Si en l'àmbit de la

²² SAWATER, Fernando. «Laicismo: cinco tesis»..., 2004.

²³ RUBIO, J.; ROSALES, J. M.; TOSCANO, M. *Educación para la ciudadanía*. Málaga: Universidad de Málaga, 2003.

política parlem del municipi com a primera esfera de participació, en el cas de l'educació apostaríem per la localització de l'escola en la cultura del seu entorn. Sols així podrem refermar els nostres alumnes contra els perills de la globalització. Cal, doncs, plantejar una ecoescola, o escola territorial, tant en l'àmbit cultural, com en l'ambiental o social.

5. L'educació republicana s'ha de fonamentar al mateix temps en la comunitat —ja ho hem vist quan hem parlat del diàleg, de la paraula i de la trobada— però donant la possibilitat del desenvolupament màxim de la subjectivitat dels subjectes. En el si de l'escola republicana l'opcionalitat és un valor i una obligació. S'aprèn llibertat essent lliure i s'aprèn respecte respectant les llibertats i les opcions dels altres. Per tant, més que d'individualització, parlaria de la defensa de la subjectivitat, que no és ni ha de ser incompatible amb l'associació.

6. L'educació republicana fa una aposta per la innovació, per tot tipus d'innovacions, i cerca la qualitat educativa, perquè pensa que la qualitat de la societat es troba en aquesta. Coherentment, doncs, cal donar la llibertat d'innovació als centres, que a la vegada, hauran d'enfortir i aprofundir en la seva autonomia per reconvertir-se en nuclis de treball amb capacitat de solucionar els propis problemes. D'aquesta manera, l'escola, cada escola, es reconverteix en una vertadera plataforma d'innovació educativa.

7. L'educació republicana ha de ser, sempre, permanentment, compensadora. Cal donar més als que més ho necessiten. L'educació republicana és una educació política i la política republicana sempre farà costat als que tenen més necessitats, per tal d'equilibrar les possibilitats de cadascun dels subjectes que la conformen.

8. És a dir, l'educació republicana ha de donar suport a la diversitat. Aquesta diversitat ha de preveure les necessitats especials dels individus, les cultures dels diversos pobles integrants en una mateixa societat i el desenvolupament de tots els instruments per arribar a la igualtat entre els gèneres. És, doncs, en aquest context que cal incloure el procés de normalització dels corrents migratoris.

En el republicanisme, el fenomen de la immigració és un enriquiment social i l'obertura a moltes opcions culturals que sols el subjecte immigrant, amb llibertat, triarà per tal d'assumir la seva identitat. Per tant, en la societat

republicana s'ha de superar el concepte d'*integració*, propi dels programes normalitzats avui dia per l'anomenada educació intercultural o multicultural. En la societat republicana l'immigrant té els mateixos drets que la societat receptora, la qual cosa significa el dret a la seva pròpia diversitat en tots els ordres —cultural, lingüístic, religiós, de costums, de manera de vestir, d'alimentació, d'oci, etc. No es tracta d'aconseguir l'etnocentrisme integrador sinó en tot cas d'arribar a una societat diversificada, multiètnica i multicultural, que sigui per a tots la societat de tots.

En definitiva, una educació per aconseguir la república ha de tenir les característiques següents:

—Cal que sigui una educació per aprofundir en la democràcia, que, com afirmava Petit, ha de ser sinònim de llibertat sense dominació, és a dir, contestatària, participativa, crítica i activa.

—Ha de fonamentar-se en els valors morals de la política republicana, per la qual cosa caldrà una escola que faci seva la pràctica de la fraternitat, la solidaritat, la tolerància, la responsabilitat i el compromís, de tal manera que aquestes virtuts arribin a ser les veritables constants de l'educació.

—Cal que avaluï la corresponsabilitat, perquè un dels valors més representatius de la república es la convivència, és a dir, viure amb, juntament a, per tal d'arribar a aconseguir les aspiracions comunes, tant en l'àmbit local, com en l'estatal, o l'internacional.

—S'ha d'apropar a tota la població i adaptar-se a les necessitats i l'edat d'aquesta.

—Ha de ser laica i ha de desenvolupar la moral de la civilitat, el vertader nexa d'unió social entre els seus components.

—S'ha de basar en l'acció, en la pràctica republicanista de les seves virtuts morals.

Per això:

—L'escola republicana ha d'assegurar l'acció igualitària i autogestionada, en què l'alumne assumeixi amb responsabilitat els seus nivells de poder. L'educació republicana ha de ser compensadora, localista i territorial.

—L'educació republicana creu que les innovacions es fonamenten en la descentralització i en la llibertat d'acció dels centres.

—L'educació republicana conforma el context més acurat per solucionar els problemes multiculturals. És, a més, pacifista i està oberta a les necessitats formatives de la societat civil.

—L'educació republicana ha de garantir la trobada entre els homes i la cultura, i s'ha de fonamentar en el diàleg, en la resolució de conflictes i en l'entendiment.

—L'educació republicana ha de fonamentar-se en una pedagogia de la participació i de la paraula.

4. PER ACABAR

Com ja s'ha dit, la república, i amb aquesta el republicanisme, com a nova teoria política, no aporta novetats importants en l'aspecte ideològic; i potser aquesta crítica sigui justa perquè el republicanisme prioritza, fonamentalment, els contextos de la praxi política, és a dir, prioritza la vida quotidiana de la ciutadania, amb la pretensió d'entendre la política d'una altra manera, en un pla igualitari entre el polític ciutadà i el ciutadà polític i, sobretot, vol aportar una dinàmica de convivència comunitària, vol fer realitat els grans principis morals que haurien de ser les veritables directrius de convivència de la humanitat. El republicanisme és un gradient que pretén la majoria d'edat dels ciutadans i els reconeix les seves capacitats participatives i de gestió de la *res publica*. És, doncs, una teoria sobre el poder compartit. Però, fonamentalment, també es pot dir que el republicanisme implica el rearmament ideològic de l'educació, de tal manera que, a la fi, fa de la moral una vertadera ideologia política. Així, el republicanisme fa reviure en l'educació la utopia de transformació dels homes i de les societats. La gran aportació del republicanisme és que darrere l'educació republicana descansa una teoria política, que, a la vegada, requereix d'una teoria educativa per tal de fer possible de bell nou la trobada necessària entre ideologia i educació.

La república avui dia és la llibertat com a no-dominació de cap tipus; és, doncs, la garantia de la democràcia i de la llibertat. La república, a més d'un objectiu polític, és un comportament cívic i social que requereix d'una escola de la civilitat. Ser republicà és practicar les màximes virtuts socials en funció del bé comú, per la qual cosa la república serà més a prop si des de l'escola en particular i des de l'educació en general propaguem els seus valors, les seves virtuts i els seus comportaments. Ser republicà és assumir el compromís envers una societat més lliure i veritablement democràtica. En el ple sentit de la paraula, no hi ha democràcia si no hi ha república i, a la vegada, la república depèn d'una educació veritablement republicana. Setanta-cinc anys són molts d'anys perduts per no haver iniciat la veritable formació civicopolítica que cal

generalitzar en el si de les nostres comunitats. La república sols arriba mitjançant els republicans.

BIBLIOGRAFIA

- AZAÑA, Manuel. «La libertad de asociación». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol. I. México: Oasis, 1966, p. 58-75.
- «La posición electoral de los socialistas». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol. I. México: Oasis, 1966, p. 179-182.
- «Discursos en campo abierto». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol. III. México: Oasis, 1966, p. 181-293.
- «La discordia republicana». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol II. México: Oasis, 1966, p. 681-690.
- «El genio político de Castilla y los destinos de la república». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol. II. México: Oasis, 1966, p. 457-476.
- «Acción Republicana ante la revolución y las Cortes». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol II. México: Oasis, 1966, p. 18-22.
- «Política religiosa: el artículo 26 de la Constitución». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol II. México: Oasis, 1966, p. 49-58.
- «Pasado y porvenir de la política de Acción Republicana». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol II. México: Oasis, 1966, p. 875-889.
- «La política militar». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol. II. México: Oasis, 1966, p. 259-434.
- «La revolución en marcha». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol II. México: Oasis, 1966, p. 12-17.
- «La república como pensamiento y acción». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol. II. México: Oasis, 1966, p. 239-244.
- BARTOLOMÉ, M. «Identidad y ciudadanía». *Bordón*, núm. 56 (I), p. 65-80.
- BENEDICTO, J.; MORÁN, M. L. *Aprendiendo a ser ciudadanos*. Madrid: Instituto de la Juventud, 2003.
- COLOM, Antoni J. *Desarrollo sostenible y educación para el desarrollo*. Barcelona: Octaedro, 2002.
- ESTEVE, J. M. «La formación del profesorado para una educación multicultural». *Bordón*, núm. 56 (I), p. 95-115.
- FUNDACIÓN ENCUENTRO. *España 2004*. Madrid.
- GARGARELLA, R. *Las teorías de la justicia después de Rawls. Un breve manual de filosofía política*. Barcelona: Paidós, 1999.

- KYMLICKA, W. *Ciudadanía multicultural*. Barcelona: Paidós, 2002.
- LEGROS, R. *El advenimiento de la democracia*. Madrid: Caparrós ed., 2003.
- LÓPEZ MARÍN, R. «Aproximación al estudio político de la educación social. Reflexiones sobre su ámbito curricular». A: RUIZ, C. (coord.). *Educación Social, viejos usos y nuevos retos*. València: Universitat de València, 2003, p. 45-57.
- MARICHAL, J. «Estudio preliminar». A: *Obras Completas de Manuel Azaña*, vol. I. México: Oasis, 1966.
- OVEJERO, F.; MARTÍ, J.; GARGARELLA, R. *Nuevas ideas republicanas*. Barcelona: Paidós, 2004.
- PETTI, P. *Republicanism. Una teoría sobre la libertad y el gobierno*. Barcelona: Paidós, 1999.
- PETTI, P. «Liberalismo y republicanism». A: OVEJERO, F.; MARTÍ, J.; GARGARELLA, R. *Nuevas ideas republicanas*. Barcelona: Paidós, 2004, p. 135-150.
- ROWLS, J. *Teoría de la justicia*. México: Fondo de Cultura Económico, 1993.
- RUBIO, J.; ROSALES, J. M.; TOSCANO, M. *Educación para la ciudadanía*. Málaga: Universidad de Málaga, 2003.
- RUIZ, C. (coord.). *Educación Social, viejos usos y nuevos retos*. València: Universitat de València, 2003.
- RUIZ ROMÁN, C. *Educación intercultural. Una visión crítica de la cultura*. Barcelona: Octaedro, 2003.
- SAVATER, Fernando. «Laicismo: cinco tesis». *El País* (3 abril 2004), p. 11.